

ARHEOLOŠKI PREGLED

15

ARCHAEOLOGIA

YUGOSLAVICA

SAVEZ ARHEOLOŠKIH DRUŠTAVA JUGOSLAVIJE

BEOGRAD 1973.

ANTIČKI GRADOVI KOD DRENOVA I KONJUHA U MAKEDONIJI — topografsko snimanje

Na području S. R. Makedonije evidentirano je oko 1.400 antičkih lokaliteta. Jedva 20-ak nalazišta identifikovano je na mestima — uglavnom gradovima — koje spominju literarni izvori. Međutim, izvesan broj značajnijih nalazišta može za relativno kratko vreme da bude isto identifikovan; to su pre svega gradska naselja rimskog perioda. Proći će verovatno još decenije pre no što arheološka iskopavanja obuhvate i ove lokalitete. Međutim, relativno dobra vidljivost površinskih ostataka, arhitekture i pre svega kontura odbrambenih zidova ovih gradova, omogućuje da se isti topografski snime i bez iskopavanja. Na taj način moći će se jasnije izdvojiti iz ostale mase istovremenih nalazišta i brže povezati sa sačuvanim pisanim podacima. To će pomoći da se izbegne i nepotrebno nagomilavanje pretpostavki, kojima je već opterećena naša stručna literatura.

U toku 1973. godine potpisani je usredsredio terenska tehnička snimanja na 2 gradska naselja, koja su ovde prikazana.

1. Gradište, selo Drenovo, Kavadarci — antički Euristus (T. XCVIII).

Lokalitet leži 19 km j/z od današnje raskrsnice Gradsko, odnosno 18 km od Stoba i 34 km istočno od Prilepa. Ova pozicija točno odgovara stanici Euristu, zabeleženoj u Tabuli Peutingerijani (Tab. Peut. VII. 5—VIII. 1: Stopis — XII — Euristo — XXI — Ceramis). U dosadašnjoj literaturi Eurist je tretiran samo kao usputna stanica na pomenutom putu, bez značaja, sa približno lociranom pozicijom.¹

Na 4,5 km zapadno od ušća Raečke reke u Crnu, 2 km s/z od sela Drenovo i 2 km s/i od sela Raec, diže se krečnjačka stena Gradište (ili Devol-grad), koja zatvara dolinu i saobraćajnu arteriju iz Pelagonije ka Povardarju. Duž severnog čela Gradišta, kroz sasvim tesnu klisuru, probija se Raečka reka; kroz klisuru je prosečen moderni automobilski put Gradsko — Prilep, duž podnožja stenovitog zida koji se do platoa na vrhu Gradišta diže

80 — 90 m uvis. Ka jugu, plato Gradišta se terasasto spušta u blago sedlo, preko kojeg je prelazila antička magistrala (v. plan grada na T. XCVIII).

Na hrbtu Gradišta izgrađen je u protoistorisko doba velik oppidum. Zapadnu i severnu stranu formiraju ivica provalije i strme stene, južni i istočni bedem podignut je na visokoj nasutoj terasi. Ulazi u ovaj oppidum mogu se uočiti na zapadnom i istočnom kraju, gde postoje manje prilazne terase odnosno dvojni zidovi. Ovaj oppidum (polis), dug 400 m u pravcu Z — I i širok do 110 m u pravcu S — J, zahvata površinu od nešto preko 3 hektara. Jugoistočna polovina naselja obiluje pokretnim nalazima, pre svega keramikom; svaki posetilac ovog lokaliteta ostaće uistinu zapanjen ogromnim količinama grnčarije, od koje se bukvalno ne vidi zemlja. Sreću se retki fragmenti rodosko-jonske keramike arhajskog perioda, znatno više antičke crvenofigurne i crnolakovane robe V — III veka, brojne tehnike i forme helenističke keramike (uvezene i lokalne), te manja količina ranorimske. Prepečeni, stopljeni i deformisani fragmenti sive i crveno-pečene fine grnčarije sa lakom govore o jakoj lokalnoj produkciji. Rane i veoma jake veze sa egejskim svetom potvrđuje i pojava brojnog novca od IV veka st. e. pa dalje, nakit i druge metalne izrađevine (v. T. XCVI).

U ranorimsko vreme grad se proširio niz padinu južno od oppiduma, dopirući dugim južnim čelom do trase antičkog puta. Bedemi obuhvataju grad veličine 490x250 (170) m, odnosno površinu od ravno 9 ha. Prema tome, Erist spada u red većih gradića ovoga vremena u Makedoniji.

Tada je sigurno naseljen i ovalni plato na potezu »Ploči« (velik 150x70 m), koji stoji na sredini sedla, do južne periferije grada. Oko severnog ruba ovog platoa kruži duboki usek, kroz koji se provlači antička magistrala preko sedla. Okomiti zidovi ovog platoa i savršeno ravna gornja površina, te debeli kulturni slojevi uz oštru periferiju i položaj ovog punkta uz samu magistralu — na vrhu sedla — nameću mnoge pretpostavke o njegovom značaju i u lozi.

U ranorimsko vreme dovedena je i voda kroz keramičke tubule sa padina Devola do u jugoistočni deo grada; tu je raskopan završetak vodovodne žile i česma (br. 7 na skici grada). Trasa vodovoda bila je prevučena preko spomenutog malog platoa Ploča, a preko useka severno i južno od ovoga bila je svakako premošćena.

Ostaci javnih građevina sa mermernom plastikom leže uz južni bedem grada, u jugoistočnom delu grada gde bi trebalo očekivati gradski centar, i na vrhu akropole. Isto tako, mermerni blokovi (veliko postolje za neki javni spomenik i dr.) leže na 800 m J/I od periferije grada, u okviru otvorenog podgrađa južno od istočne gradske nekropole (br. 4 na isečku sekcije, sa nalazištima oko Gradišta). Ostaci manjeg hrama, sav od mer-

mernih blokova, leže na hrbtu uzane kose Valevica, 800 m j/z od periferije grada i južno od manje, zapadne gradske nekropole (br. 6 na istom isečku sekcije). Više poljskih imanja vila i zaselaka sa nekropolama razbacano je na padinama pobrđa j/z od Gradišta. Manje podgrađe leži u zapadnom podnožju Gradišta (br. 5 na sekciji), u maloj ravnici, na mestu gde se antička magistrala prešavši preko sedla spustila u dolinu Raečke reke.

Zanimljivo je da tokom kasnorimskog perioda, život u okviru bedema srušenog ranorimskog grada ne postoji; raniji slojevi tu su ostali čisti i nepokriveni. Ali zato naspram Gradišta, na južnoj strani sedla (potez Ploči — Valevica), izniče veliko neutvrđeno naselje. Proteže se na nizu teresa, na površini od preko 20 hektara (kasnorimski grad Stobi obuhvata samo 16 ha!). Brojni temelji građevina, crep i grnčarija IV — V veka prate se uz severnu padinu brda Devol do njegovog vrha, gde je bio manji refugij. U bočnoj planinskoj dolini Mutičanski Dol izgrađena je na usamljenom mestu ranohrišćanska crkva, čiji su lepi i veliki mermerni kapitoli (T. XCVI, 2, 3) uneli zabunu među ranije istraživače; ne očekujući ovako monumentalne ostatke na ovome mestu, smatrano je da su kapiteli preneti ovamo iz Stoba, isto kao i poznati drenovski natpis u slavu pobede Teodosija I nad Gotima.

Položaj ovog grada (besumnje Eurista) je izvanredan: on kontrolira magistralni put iz Povardarja ka Pelagoniji. Istočno od Gradišta pruža se plodno Drenovsko pole a jugoistočno Tikveš; ovo zemljište nije ulazilo u sastav stobske teritorije. Oko 7 km na SSZ od Gradišta, na padini Ruena nad selom Mrzen, stoje nedirnuti rimski kamenolomi, koji su snabdevali i Stobe brečastim, crvenožilnim mermerom. Na Gradište izbijaju i planinski putevi iz rudonosnog basena Kožufa — put iz Vitačeva dolinom Crne Reke i iz Gornjeg Moriova — Carevičkom dolinom.

Na samom kraju antike, kada je život u dolinama sasvim zamro, na visokim stenama Grbavečke Kule (5,5 km južno od Gradišta) gradi se ogromna Justinijanovska tvrđava, kao poslednje uporište u celom ovom regionu. U vreme obnove vizantiske vlasti u ovim krajevima, tradicije Eurista nisu zaboravljene: u XI veku tu se gradi velika i bogata bazilika.

2. Golemo Gradište, s. Konjuh (T. XCVII)

Lokalitet leži 21 km (vazдушna linija) istočno od Kumanova i 18 km zapadno od Kratova, u tesnoj i slabo prohodnoj dolini Krive Reke, na sporednom putu od Pautalije ka Skupima. Nađzište je već pretstavljeno naučnoj javnosti, sa svojom rotandom iz VI veka.² Ipak, osnovni podaci o obimu i izgledu grada ostali su nepoznati.

Centralni deo grada predstavlja brod vulkanskog porekla, čije se strme severno čelo diže 90 m nad nivoom reke u podnožju. Na vrhu se proteže sasvim ravan plato, pravca Z—I; velik je 400x65 (40) m, a na oba kraja završava stenovitim padinama. S južne strane plato je oivičen pravim stenovitim zidom i malim sedlom. Ispred sedla se izdiže jedan niski greben sasvim uzan i paralelan sa brdom; po njemu je išao južni gradski zid (br. 3 na skici — planu grada). Plato brda predstavljao je akropolu grada, a naseljen je bio već u železno doba.

U severnom podnožju brda pruža se velika terasa, zaravnjena i blago nagnuta ka koritu reke (velika 280-370x150-270 m). Obuhvaćena je sa tri strane rekom, usečenom u uzano stenovito korito (na ovoj terasi ležao je glavni deo grada). Terasa počiva na stenovitoj podlozi, a najniži delovi su oko 3 m nad nivoom brze Krive reke. Čelo terase je sečenjem stene poravnato u sasvim pravu liniju i vertikalno pada u korito reke. Na 1,5 — 2 m od linije čela (obale) izidan je severni gradski zid, položen direktno na stenovitu podlogu. Debeo je (mestimično) 2,60 — 2,80 m. Zidan je od lomljenog kamena sa malterom, dobro sačuvan i danas (mestimično do 2,5 m visine). Na istočnoj strani grada meštani su raskopali delove istočne gradske kapije.

Ova kapija je isturena ispred linije bedema (tip diplfona); osa kapije nije upravna na liniju bedema već iskrivljena za 32 stepena na JI — u pravcu trase starog puta sa te strane. Na s/z periferiji grada, izvan bedema, na visokoj stenovitoj obali reke, stoje ostaci antičkog mosta (br. 7 na skici, registrovao ga je još S. Radojčić).

U središnjem delu velike severne terase još se raspoznaju ostaci velike bazilike (br. 8 na skici). Od vremena kada je lokalitet posetio S. Radojčić (1938. g.), pa do danas, meštani su iskopali i odvukli najveći deo kamene plastike. Iz ruševina štrče još delovi par mermernih kolona i stubića. Po opisu meštana, izvađeno je i više oltarskih parapetnih ploča, ukrašenih stavro-dekoracijom. Prema konfiguraciji terena, naokolo leže temelji više drugih velikih građevina; tu je bio svakako centar grada.

Rimski grad, obuhvaćen odbrambenim zidom, zahvata površinu od blizu 17 hektara (prema Radojčiću — 3-4 km², što bi bilo 20-ak puta više od stvarne veličine). Najveća dužina u pravcu Z—I iznosi 520 — 530 m, a u pravcu S—J 490 m. Jugozapadni ugao grada zasada nije tačno fiksiran na terenu. Prema veličini, grad zaostaje dosta iza Skupa (31 — 33 ha) i Ulplane (25 ha), najvećih gradova na jugu Mezije.

Na desnoj obali reke, na uzvišenju Kšla a naspram antičkog mosta, prostire se veća gradska nekropola (br. 10 na skici). Iz par kasnorimskih

grobova izvađeno je poslednjih godina više ranorimskih nadgrobnih steila, sa latinskim natpisom.³

Veći broj moneta I—III veka, iskopanih na Gradištu, govori o razvijenom privrednom životu grada već u ranorimsko vreme. Inače, odbrambeni zidovi, temelji, pitosi i izobilje grnčarije na celoj površini grada upućuju na Kasnu antiku. Justinijanovska rotonda leži izvan grada — na 200 m južno od južnog gradskog zida i blizu izvora mineralne vode.

Ekonomska osnova na kojoj se razvio ovako veliki grad u ovako neprohodnom i neplodnom kraju, bilo je svakako rudarstvo. Tragovi rudarenja u kasnoj antici toliko su brojni na području celog Osogova, da to za Konjuh ne treba posebno dokazivati. Ovaj kraj živi uostalom i danas samo od rudarstva.

Na ovu delatnost upućuju i radovi u kamenu velikih razmera: već spomenuta, ravno klesana obala reke, zatim brojne stepenice, useci, terase i prostorije na platou akropole. Tu se ustvari sukobljavamo sa velikim problemom, koji je još uvek otvoren. Deo ovih radova potiče besumnje još iz kasne antike — osim Konjuha srećemo ih i na više drugih kasnoantičkih gradišta u okolini. Neke od prostorija u steni dooformljene su ili jednostavno nastanjene kao ćelije — isposnice, kada je u ovim krajevima cvetao monaški život (XI vek).⁴ Ali tu nalazimo i elemente stanovanja u kolibama koje su bile uklopljene u stene, identične ranoslovenskim objektima na Markovim Kulama u Varoši-Prilep.⁵

Da spomenem i da tokom XIV veka egzistira kastel Konjuh, svakako u vezi sa obnovljenim rudarstvom u ovim krajevima pod Nemanjićima. Možda je tada isečeno u steni onih 30-ak velikih prostorija koje se sada vide na platou akropole — sa zidovima, prozorima, vratima, stepeništima i elementima katnih konstrukcija — sve u živoj steni (br. 5 i 6 na skici). Besumnje iz tog vremena potiče i odbrambeni zid duž južne strane akropole, deo 1,80 m. U to vreme naseljena je samo uzana akropola (obratno šrafirana na skici) i možda malo podgrađe jugozapadno od ove. Južno od nje, na susednom potezu Selište (br. 11 na skici), stoji istovremena crkva Sv. Arhangela, sa grobom dvorjanina Voihne.

Zasada nemamo neki elemenat, koji bi identifikovao ovaj veliki antički grad.

I. Mikulčić

NAPOMENE:

1. Kao važnije navodim: N. Vulić, AKJ, Blatt Kavadarci, Beograd 1938, 3, 10; F. Papazoglu, Makedonski gradovi u rimsko doba, Skoplje 1957, 243, 244; — na značaj nalaza kod Drenova ukazao sam u radu: Edna antička villa r. vo Tikveš, God. Zbornik na Filoz. fakultet, kn. 23, Skopje 1971, 269, 281. U toku 1973. g. nalazište su obišli i T. Tomoski, profesor na Filozofskom fakultetu u Skopju i B. Babić, direktor muzeja u Prilepu, kojima zahvaljujem na ukazanoj pomoći; takođe i Dr. I. Nikolajević iz Vizantološkog instituta u Beogradu, koja će prikazati ranohrišćansku kamenu plastiku iz Drenova.
2. Sv. Radojčić, Crkva u Konjuhu, Zbornik radova Vizantol. instituta, knj. I, Beograd 1952, 148-156. Poslednji je pisao o ovome nalazu K. Petrov (Rekonstrukcija na amvonot od rotondata vo Konjuh, God. Zbornik na Fil. fak. knj. 22, Skopje 1970, 271-306).
3. Nalazi epigrafskog materijala bili su i ranije krajnje skromni: N. Vulić, Spomenik SAN 93, 1941-48, br. 212, 213. — Od novijih nalaza objavljena je samo jedna stela (B. Josifovska, Ž. A. XIII — XIV, Skopje 1964, 166-170).
4. S. Radojčić, op. cit., 148, smatra ih sve srednjevekovnim isposnicama.
5. U aprilu 1973. g. lokalitet su posetili prof. T. Tomoski i B. Babić, kojima i ovde zahvaljujem na ukazanoj pomoći i savetima. Centar za proučavanje ranoslovenske kulture u Prilepu zainteresiran je za istraživanje srednjevekovnih ostataka u Konjuhu.